

کتابخانه های روستایی استان قم

○ فریبرز جلیلی

گزارش وضعیت کتابخانه های روستایی استانهای اصفهان، آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی، بوشهر، اردبیل، چهارمحال و بختیاری، ایلام، خوزستان، خراسان، زنجان و یزد در شماره های قبلی کتاب ماه کلیات ارائه شده در این شماره و طبق روال گذشته، بررسی وضعیت کتابخانه های روستایی استان قم به اطلاع علاقه مندان می رسد.

مقدمه

استان قم، یکی از استان های حاشیه مرکزی کشور است که با مرکزیت شهرستان قم با استان های تهران، سمنان، اصفهان و مرکزی، همجوار است. این استان دارای ۸۵۳۰۴۴ نفر جمعیت است که ۷۵۲۲۶۹ نفر آنها در قالب ۱۷۰۷۸ خانوار در مناطق روستایی سکونت دارند. این استان یک شهرستان، ۴ بخش، ۳ شهر، ۹ دهستان و ۱۶۱ پارچه آبادی دارد.

وضعیت کتابخانه های روستایی استان براساس گزارشهای آماری ارسال شده از سوی آن استان، در پایان سال ۷۹ تعداد ۱۲ باب کتابخانه روستایی که با تلاش و مشارکت اهالی و روستاییان هر منطقه و حمایت و پشتیبانی جهاد سازندگی سابق تأسیس و راه اندازی شده اند، در استان وجود داشته و به کار اطلاع رسانی، ارائه خدمات کتابداری و سایر فعالیت های فرهنگی، اجتماعی، آموزشی و ترویجی مشغول بوده اند. با نگاهی به ترکیب جمعیتی این استان جدیدالتاسیس متوجه می شویم که بیش از ۸۰٪ مردم آن در مناطق روستایی سکونت دارند. در این حال، مقایسه این جمعیت با تعداد کتابخانه های روستایی موجود، نسبت یک به ۶۲۶۸۹ نفر را نشان می دهد. بدین معنا که به ازای هر ۶۲۶۸۹ نفر روستایی فقط یک کتابخانه و مرکز فرهنگی و اطلاع رسانی در بین

روستاهای استان وجود دارد. اگرچه بر طبق گزارشهای واصله، با استان شدن قم و تبدیل تعداد معدودی از دهستانهای تابعه آن به شهر یا بخش، در تعدادی کتابخانه روستایی نیز تحت پوشش وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی قرار گرفت و در تعدادی دیگر کتابخانه عمومی جدید احداث شد. اما با وجود این به دلیل تنگناها و مشکلات عدیده، روستاهای بسیاری در استان وجود دارند که فاقد کتابخانه و مرکز فرهنگی هستند و تعداد کتابخانه های روستایی موجود به هیچ وجه با جمعیت روستایی همخوانی ندارد و جوابگوی نیاز مخاطبان نیست. البته در تحلیل این مسئله شاید بتوان دلایل متعددی را عنوان کرد؛ از جمله آن که سطح توقعات اکثر روستاییان از دولت بالاست و عدم مشارکت مؤثر آنان در احداث کتابخانه و مرکز فرهنگی که عمدتاً ریشه در فقر و استضعاف دارد، عاملی مهم

محسوب می شود، دیگر این که نبود بودجه و امکانات مورد نیاز، مشکلات بسیاری را در اجرای طرحهای ساخت و راه اندازی چنین مکان هایی در کلیه روستاها به وجود می آورد. مهاجرت بی رویه روستاییان به شهرستان قم یا تهران نیز فکر و انرژی روستاییان، به ویژه جوانان را به خود معطوف ساخته و به نوعی بی انگیزگی را در آنها به دنبال داشته است. البته ناگفته نماند که مشکل اخیر، موضوعی تقریباً فراگیر در بین کلیه روستاهای کشور است. این تفاوت که در برخی مناطق به دلیل برخورداری از مواهب طبیعی یا شرایط اجتماعی و فرهنگی حاکم بر روستا این مسئله کمتر به چشم می خورد. در مجموع، این طور به نظر می رسد که مشکلات اقتصادی روستاهای استان، فعالیت های فرهنگی را تحت الشعاع قرار داده و کم رنگ کرده

اعضا و مراجعان افزوده شده است. در واقع، کتابهای مناسب موجب حضور مؤثر مخاطبان در این کانونهای فرهنگی، آموزشی و ترویجی خواهد شد. در بررسی وضعیت کتابداران داوطلب و نیروهای بومی شاغل در این کتابخانه‌ها براساس آمارگیری سال ۷۹، مشاهده می‌شود که تعداد آنها در دو جنس مؤنث و مذکر افزایش یافته و به ۱۸ نفر رسیده است. به طوری که ۶ نفر از آنان مؤنث و مابقی یعنی ۱۲ نفر مذکر هستند. از تعداد یاد شده، ۴ نفر معلم، ۳ نفر محصل، ۳ نفر کشاورز، ۱ نفر کارگر، ۱ نفر کارمند، ۱ نفر دانشجو و ۵ نفر خانه‌دار هستند. همچنین از این تعداد ۱ نفر دارای مدرک ابتدایی، ۶ نفر دارای مدرک راهنمایی، ۲ نفر دارای مدرک متوسطه، ۴ نفر دیپلمه و ۵ نفر دارای مدارک فوق دیپلم، لیسانس و بالاتر هستند.

آمار فوق‌گویی آن است که در طی چند سال اخیر بر تعداد کتابدارانی که سطح تحصیلات بالاتری دارند افزوده شده است؛ به نحوی که ۵۰٪ این افراد دارای مدارک دیپلم، فوق دیپلم، لیسانس و بالاتر هستند. این موضوع امیدوارکننده، علاوه بر آنکه دست مسئولان ذیربط در استان را برای اجرای برنامه‌های آموزشی خاص این کتابداران باز خواهد گذاشت، در جذب مخاطبان بیشتر به این مراکز بی‌تأثیر نخواهد بود؛ به ویژه آن که از اطلاعات موجود دریافت می‌شود که زنان کتابدار دارای مدرک بالاتر از دیپلم و معلم در کتابخانه‌ها حضوری فعال دارند.

ملاحظات آماری در پایان سال ۷۹، نشانگر افزایش تعداد اعضای این کتابخانه‌هاست. تعداد این اعضا در ماههای انتهایی سال ۵۱۷۹ نفر بالغ گردیده است که از این تعداد ۲۴۵۷ نفر مؤنث و ۲۷۲۲ نفر مذکر هستند؛ یعنی ۴۷/۴٪ این افراد را زنان و دختران ۵۲/۶٪ را مردان و پسران روستایی تشکیل

ارقام فوق‌بیانگر این واقعیت است که هرچند در طی چند سال گذشته تعداد کتابخانه‌های روستایی استان افزایش چندانی نداشته، آمار کتابهای ارسالی به این مراکز، رشد بسیار خوبی داشته است. این افزایش تعداد با یک تعادل نسبی در موضوعات همراه است؛ اگرچه هنوز هم در این میان، کتاب‌های علمی، آموزشی و کمک‌درسی به لحاظ تعداد فاصله بیشتری با سایرین دارند و کتاب‌های دینی و مذهبی نیز بالاترین آمار را در قفسه‌های این‌گونه کتابخانه‌ها به خود اختصاص داده‌اند.

نکته حائز اهمیت که اخیراً توجه مسئولان این مراکز را به خود معطوف کرده، آن است که در کتابخانه‌هایی که کتابهای موجود به لحاظ محتوا و تعداد از کیفیت و کمیت مطلوب و بالایی، به ویژه از کتابهای داستان، علمی، آموزشی و کمک‌درسی، برخوردار بوده است، به نحو قابل توجهی به تعداد

است. در حال حاضر، یکی از راهکارهای مناسب دخالت دادن افراد و نهادهای اجتماعی روستا یعنی ریش سفیدان و شوراهای اسلامی در استفاده از تواناییهای موجود است. توجیه منطقی و ارتباط صحیح با روستاییان می‌تواند انگیزه‌های لازم را در فعلیت بخشیدن به این‌گونه فعالیت‌ها ایجاد کند.

در آخرین آمارگیری در سال ۷۹، مشخص گردید که منابع چاپی و غیرچاپی موجود در این کتابخانه‌ها با افزایش جالب توجهی به ۲۸۹۸۵ جلد بالغ گردیده که این افزایش، کلیه موضوعات را شامل شده است. به طوری که طبق آمار، از تعداد یاد شده، ۲۸/۷٪ کتابهای دینی، مذهبی و عقیدتی، ۲۷/۲٪ کتاب‌های داستانی، ادبی و هنری، ۱۳٪ کتابهای علمی، آموزشی و کمک‌درسی، ۲۷/۳٪ کتابهای مربوط به کودکان و نوجوانان و ۳/۸٪ را سایر موضوعات دربرگرفته است.

می‌دهند.

مشاهده می‌شود که علی‌رغم محدودیتهایی که عمدتاً به لحاظ نگرشهای خاص سنتی و دیدگاههای فرهنگی و اجتماعی بر جوامع روستایی حاکم است زنان و دختران روستایی این استان، حضور شایسته‌ای در کتابخانه‌ها دارند و تقریباً به ازای هر یک نفر مذکر، یک نفر مؤنث عضو کتابخانه‌های روستایی است.

این موضوع، حکایت از مشارکت فعال این قشر در برنامه‌های اجتماعی و بیرون از خانه دارد.

اکثر قریب به اتفاق کسانی که با این کتابخانه‌ها از نزدیک آشنایی دارند معتقدند که حضور جهادگرانی که خود در میان همین روستاییان زیسته و در این راه گام برداشته‌اند پس از دو دهه تلاش برای اعتماد و حسن ظن را در دل روستاییان به نهال یقین و بلور تبدیل کرده است. به طوری که اجرای بسیاری از طرح‌ها و پروژه‌های آموزشی، ترویجی و فرهنگی در روستاها که حضور زنان و دختران روستایی را می‌طلبد تاکنون با درصد موفقیت بالایی همراه بوده است؛ امری که شاید هیچ‌گاه توسط دستگاهها و نهادهای دیگر محقق نمی‌گردید.

نگاه آماری به پراکنش تعداد اعضای این کتابخانه‌ها در استان نشان از آن دارد که به لحاظ کمی، بسته به نوع امکانات موجود، فضا، ساختمان، بافت فرهنگی، جمعیت روستایی، گستردگی و نوع خدمات، فعالیتها و برنامه‌های جنبی این کتابخانه‌ها و نیز استقبال روستاییان از آنها متفاوت بوده و از حداقل ۶۹ نفر تا حداکثر ۸۰۰ نفر در تغییر و نوسان است. همچنین در مقایسه وضعیت گروههای سنی اعضا نیز تفاوتهای آشکاری وجود دارد. به نحوی که هرچه سن اعضا بیشتر می‌شود از تعداد آنها در یک گروه سنی نسبت به گروه سنی پایین‌تر کاسته می‌شود.

در بررسی آمارهای مربوط به اعضای

کتابخانه‌های روستایی استان در سال ۷۹ مشاهده می‌شود که گروههای سنی پایین‌تر در یک ترکیب هرمی در قاعده و گروههای سنی بالاتر به تدریج در نوک آن قرار می‌گیرند. براین اساس تعداد اعضای این کتابخانه‌ها در پایان سال یادشده در گروه سنی زیر ۱۵ سال ۲۱۸۷ نفر، بین ۱۵ تا ۲۵ سال ۱۹۷۱ نفر، از ۲۵ تا ۳۵ سال ۷۹۰ نفر و بیش از ۳۵ سال ۲۳۱ نفر بوده است. در واقع ۸۵٪ اعضای کتابخانه‌های روستایی استان را جوانان و نوجوانان و کودکان که مخاطبان اصلی این کانونهای فرهنگی هستند، تشکیل می‌دهند که بیانگر حضور و مشارکت بسیار خوب این قشر سازنده و توانمند در عرصه‌های فرهنگی است. براساس آمارهای واصله از استان، در پایان سال ۷۹، تعداد مراجعان به این مراکز روزانه به طور متوسط ۶۴۱ نفر بوده است. به طور میانگین در هر روز ۵۳ نفر به هر کتابخانه مراجعه داشته و از خدمات آنها بهره‌مند شده‌اند.

گزارشهای آماری درخصوص وضعیت مالکیت و مکان استقرار هریک از این کتابخانه‌ها، حکایت از آن دارد که در پایان سال ۷۹ تعداد ۸ باب کتابخانه مستقل، ۱ باب استیجاری و ۳ باب در کنار حسینیه‌ها و مساجد وجود داشته است. به لحاظ درجه‌بندی نیز براساس ضوابط موجود ۶ باب درجه یک، ۵ باب درجه دو، ۱ باب درجه سه بوده‌اند. همچنین به دلیل آن که در ساخت این کتابخانه‌ها از نقشه واحد و طرح تیپ خاصی پیروی نشده، در زیربنای مفید هریک تفاوتی دیده می‌شود.

براین اساس، کتابخانه شهدای روستای «شیرز» کهک از توابع شهرستان قم با ۱۲ مترمربع مساحت، کمترین سطح زیربنای مفید و کتابخانه امام جعفر صادق (ع) روستای «گازران» بخش جعفرآباد از توابع همین شهرستان با ۲۵۰ مترمربع مساحت بیشترین سطح را در بین کتابخانه‌های روستایی استان دارد. برآوردهای به عمل آمده از میزان و تعداد امکانات و تجهیزات موجود در این

کتابخانه‌ها در پایان سال ۷۹ نشان‌دهنده آن است که در مجموع تعداد ۱۳۷ عدد قفسه کتاب، ۱۱ عدد میز کتابدار، ۳۴ عدد میز مطالعه، ۱۵۱ عدد صندلی، ۵ عدد جای مجله و روزنامه و ۳ عدد برگه‌دان در این مراکز وجود داشته است.

بر این اساس، به طور متوسط به هر کتابخانه تعداد ۱۱ قفسه کتاب، حدود ۳ عدد میز مطالعه، ۱۲ صندلی و تقریباً به هر دو کتابخانه یک عدد جای مجله و روزنامه و به هر ۴ کتابخانه یک عدد برگه‌دان تعلق می‌گیرد. ضمن آنکه به ازای هر ۳۴ نفر عضو کتابخانه یک صندلی و برای هر ۱۵۲ نفر یک میز مطالعه موجود است.

آمارهای مذکور بیانگر کمبود امکانات و تجهیزات موردنیاز در این کتابخانه‌هاست؛ هرچند که اکثر کتابخانه‌های روستایی قرائت‌خانه و سالن مطالعه ندارند و بیشتر امانت‌دهنده کتاب به بیرون از محل کتابخانه هستند.

از نظر میزان ساعت کار روزانه و کار در هفته، آمارها حکایت از آن دارد که ۳۳/۳٪ از این کتابخانه‌ها روزانه بین یک تا چهار ساعت، ۴۲٪ از چهار تا شش ساعت و ۲۴/۷٪ بیش از شش ساعت و در هفته نیز ۸/۳٪ از یک تا سه روز، ۲۵٪ از سه تا پنج روز و ۶۶/۷٪ از پنج تا هفت روز دایر هستند.

به منظور نتیجه‌گیری بهتر از این بحث، با مقایسه اعداد و ارقام دریافتی از وضعیت موجود کتابخانه‌های روستایی استان قم در یک دوره پنج ساله و با ترسیم جلد اول و شرح آنها سعی شده است که موضوعات مورد نظر به نحو مناسبی در معرض دید و ارزیابی خوانندگان محترم قرار گیرد. ضمن آنکه متذکر می‌گردد که منابع و مآخذ کلیه آمارها، اطلاعات و آمارهای استخراجی از گزارشهای ارسالی آن استان در سال ۸۰ است.

د جدول مقایسه آماری گروههای سنی عضو کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک در سالهای ۷۴ و ۷۹

جمع کل	بین ۱۵ تا ۲۵ سال	بین ۲۵ تا ۳۵ سال	بین ۳۵ تا ۴۵ سال	کثر از ۱۵ سال	تعداد اعضا به تفکیک سن
۲۶۸۴	۹۲۸	۴۲۱	۱۵۲	۱۱۵۲	۱۳۷۴
۵۱۷۹	۱۹۷۱	۷۹۰	۲۳۱	۲۱۸۷	۱۳۷۹

هـ - جدول مقایسه آماری وضعیت مکانی کتابخانه‌های روستایی بر اساس نوع تکلیف در سال‌های ۷۴ و ۷۹

سال	تعداد کتابخانه بر اساس نوع تکلیف	مستقل	استیجاری	در کنار حسینیه‌ها و مساجد	سایر مکانها (منزل، مدرسه، پارکاد بسیج و...)
۱۳۷۴		۴	۲	۱	۱
۱۳۷۹		۸	۱	۳	-

و - جدول مقایسه آماری ساعت کار روزانه کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک در سال‌های ۷۴ و ۷۹

سال	ساعت کار کتابخانه‌ها در روز	۱ تا ۴ ساعت	۴ تا ۶ ساعت	بیش از ۶ ساعت
۱۳۷۴		۱	۲	۵
۱۳۷۹		۴	۵	۳

ز - جدول مقایسه آماری روزهای کاری کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک در سال‌های ۷۴ و ۷۹

سال	روزهای کاری کتابخانه‌ها در هفته	از ۱ تا ۳ روز	از ۳ تا ۵ روز	از ۵ تا ۷ روز
۱۳۷۴		۴	۱	۳
۱۳۷۹		۱	۳	۸

ح - جدول آماری تعداد کتابداران کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک نوع شغل در سال ۷۹

سال	تعداد کتابداران بر حسب نوع شغل	معلم	محدث	کشورز	کارگر	کارمند سایر دوایر دولتی	دانشجو	خانه‌دار	جمع
۱۳۷۹		۴	۳	۳	۱	۱	۱	۵	۱۸

ی - جدول آماری امکانات و تجهیزات

موجود در کتابخانه‌های روستایی استان

در سال ۷۹

عنوان	تعداد
قفسه کتاب	۱۳۷
میز کتابدار	۱۱
میز مطالعه	۳۴
صندلی	۱۵۱
جای مجله و روزنامه	۵
برگه دان	۳

ط - جدول درجه بندی کتابخانه‌های

روستایی استان در سال ۷۹

نوع درجه	تعداد
درجه یک	۶
درجه دو	۵
درجه سه	۱
جمع	۱۲

شرح جداول

- براساس بند ۱ از جدول الف، آمار تعداد کتابخانه‌های روستایی استان در طی سال‌های ۷۴ تا پایان ۷۹، معادل $3/33\%$ رشد داشته است. این تعداد کتابخانه بیش از ۲۵ روستا را تحت پوشش برنامه‌های فرهنگی، ترویجی و اطلاع‌رسانی قرار داده است.

- براساس بند ۲ از جدول «الف»، آمار تعداد کتابخانه‌های موجود در این کتابخانه‌ها در پایان سال ۷۹ نسبت به سال ۷۴، بیش از ۳ برابر افزایش نشان می‌دهد. آمارهای مندرج در جدول «الف» ضمن تأیید این مطلب، نشانگر این رشد در تمامی موضوعات مورد استفاده در کتابخانه‌های روستایی مورد نظر، به ویژه کتابهای مخصوص کودکان و نوجوانان است. همچنین در این جدول تعداد کتابهای دینی و عقیدتی از سایر کتب بالاتر است.

- براساس بند ۳ از جدول «الف»، آمار تعداد کتابداران شاغل این کتابخانه‌ها طی سال‌های ۷۴ منتهی به ۷۹ از افزایش ۵۰ درصدی برخوردار بوده است. و این امر، همگام با

افزایش تعداد کتابخانه‌های روستایی رشد نسبتاً خوبی برخوردار است. به طوری که آمار تعداد کتابخانه‌های روستایی دارای مکان مستقل و مختص به کتابخانه، ۲ برابر افزایش را نشان می‌دهد.

- براساس آمارهای مندرج در جداول «و» و «ز»، هرچند طی سال‌های ۷۴ منتهی به ۷۹ از تعداد کتابخانه‌هایی که بیش از ۶ ساعت در روز فعالیت داشته‌اند کاسته شده است، در عوض طی همین سال‌ها بر تعداد کتابخانه‌هایی که بیش از ۳ تا ۵ روز و از ۵ تا ۷ روز در هفته دایر و فعال هستند افزوده شده است.

- جداول «ح»، «ط» و «ی» که به ترتیب وضعیت شغلی کتابداران روستایی داوطلب و مردمی این کتابخانه‌ها، نوع درجه آنها و تعداد مربوط به هر درجه و تعداد امکانات و تجهیزات کتابخانه‌ای موجود در کتابخانه‌های روستایی استان قم را در پایان سال ۷۹ نشان می‌دهند، صرفاً به لحاظ اطلاع و ارتباط با موضوع مورد بررسی در این گزارش ترسیم گردیده‌اند و هیچ‌گونه مقایسه‌ای با آمارهای مربوط به سالهای ما قبل آن صورت نگرفته است.

افزایش تعداد کتابخانه‌های روستایی رشد نسبتاً خوبی را نشان می‌دهد. ضمن آن که در طی این سال‌ها بر تعداد کتابداران مؤنث افزوده شده است. در همین حال، براساس جدول «ج»، سطح تحصیلی و مدارک این کتابداران نیز در طی مدت مذکور به لحاظ کیفی و کمی رشد مناسبی داشته است.

- براساس بند ۴ از جدول «الف» آمار تعداد اعضای این کتابخانه‌ها در پایان سال ۷۹ نسبت به سال ۷۴ افزایشی معادل ۲ برابر داشته است و آمارهای مندرج در جدول «ج» این افزایش را در تمام گروه‌های سنی، به ویژه گروه سنی زیر ۱۵ سال نشان می‌دهد.

- براساس بند ۵ از جدول «الف»، آمار تعداد متوسط مراجعه‌کنندگان به این کتابخانه‌ها در طی سال‌های ۷۴ تا پایان ۷۹ بیش از ۲ برابر رشد داشته است که اکثر آنها از قشر جوان و نوجوان روستایی هستند.

- براساس آمارهای مندرج در جدول «ه»، وضعیت مکانی و نوع مالکیت این کتابخانه‌ها در پایان سال ۷۹ نسبت به سال ۷۴ از بهبود